

Tumačenje prirode u usmenoj kulturi ranog novog vijeka

Uvod: pismena i usmena kultura

Novi vijek razdoblje je velikih promjena; svijet se otkriva čovjeku, ali i čovjek samom sebi. Taj vremenski period obilježila su brojna otkrića: geografska, tehnička, spoznajna. Povijest kao disciplina dovela je u red njihovu uzročno-posljedičnu vezu, nadopunila je taj vremenski okvir ratovima, vladarima i njihovom politikom, pozabavila se strukturom društva i kulturom, a posegnula je i za pregledom književnosti i umjetnosti, kako bi dobila potpunu sliku.

Taj mozaik temeljio se na pisanim izvorima, no sve do konca 19. stoljeća veliki je postotak ljudi bio nepismen. Ono što je za njih predstavljalo Svijet, drukčija je spoznaja od one kakvu su imali pismeni krugovi. Mada nam je bogatstvo te oralne kulture nepovratno izgubljeno, upravo zbog same naravi te usmenosti, njene tragove možemo iščitati u pisanim izvorima, možda čak i rekonstruirati. Povijest kao znanstvena disciplina za tu vrstu interpretacije mora se osloniti na interdisciplinarnost, a tu je samo u užem izboru potrebna pomoć drugih znanstvenih disciplina: književnosti, etnologije, filozofije, antropologije, sociologije i ekologije.

Čovjek i priroda

Čovjek je neodvojiv od prirode; on živi s njom i u njoj, ali je i mijenja. Čovjekovim poimanjem prirode bave se svi mitovi, sve bajke, a prošireno shvaćajući, i cijela kultura. No, ono što se mijenja, jest odnos čovjeka i prirode, koji može biti horizontalan kao u grčkoj mitologiji, ili vertikalni kao u judeo-kršćanskom shvaćanju¹. Kultura i priroda tako postaju opozicija, a ovladavanje prirodom postaje proces razvoja, što će na koncu i dovesti do narušavanja prirodne ravnoteže te svih onih pitanja kojima se danas bavi ekologija. No, ona se u ranom novom vijeku još nisu postavljala.

Zagonetnost i nepojmljivost prepriču su se u pokušajima tumačenja prirodnih sila i religije, u kojima je često jedan pojam nudio odgovor na pitanje glede drugog. Iz te su smjese poniknuli Menocchioni "sir i crvi", tu se rodila masovna histerija vještica, odnosno vjerovanja u nadnaravna bića koja žive u skladu s prirodom, a narod ih obožava ili ih se boji.

¹ Solar, 1998, 23.

Kršćanstvo je od tih narodnih vjerovanja uzimalo koliko je moglo pa je toleriralo širok raspon poganskih običaja i kultova, zaogrnuvši ih novim ruhom. Ali, to je imalo svoju cijenu. Pored svakog sveca stajao je demon, pored čuda zločin. Ono što nikako nije moglo proći kroz filter svetosti, postalo je Sotonino djelo. Odsutni Bog dobio je protivnika prisutnog na Zemlji. Prognan iz Raja, Sotona je dobio širok raspon djelatnosti na Zemlji, kao i velik broj pomoćnika: bogove starih mitologija i vojsku mučenika na lomačama diljem Europe.

S kolonizacijom Novog svijeta vještija se histerija preselila i u obje Amerike. Glavom nisu platile samo Inke, Maye i Asteci koji su ustrajali u svom poganstvu - slučaj "Vještica iz Salema" bio je posljednji takav proces na tlu SAD-a.

Sva ta vjerovanja sačuvana su u sudskim arhivima, pa čak i u narodnim bajkama koje ima svaki narod. Te su bajke nastajale u srednjem vijeku, a zapisivale su se između 16. i 19. stoljeća. Lišavanjem vjerovanja, gubitkom usmenosti te stilizacijom i umjetničkom obradom, slijedile su sudbinu drevnih mitova, postavši tek žanr namijenjen djeci. No, prije umjetničkog uobličavanja i širenja prosvjetiteljskih ideja, bile su mnogo više od priča za laku noć; apsorbirale su sve one likove koje kršćanstvo nije htjelo prihvatiti, ali i kršćansku simboliku; pratile su običaje i vjerovanja starija od kršćanstva, točnije rečeno, preživjela još iz poganskih vremena; bile su odraz narodne svijesti, kao i svojedobno mit.

Jednom kad je pojam začudnog, čudnovatog i nadnaravnog prestao biti racionalan odgovor, i Crkva i usmene predaje pretrpjele su snažan udarac koji je došao iz pismene kulture, kao što se dogodilo i ostalim promjenama u shvaćanju svijeta. No, tijekom ranog novog vijeka borba s praznovjermem nije niti izdaleka bila završena.

Menocchio: Sir i crvi

Domenico Scandella, nadimkom Menocchio, bio je mlinar u Furlaniji. Svoju opsežnu studiju koju je posvetio Menocchiovom životu i smrti, Carlo Ginzburg je, ne bez razloga, nazvao "Sir i crvi". Djelo je sažetak Menocchiova shvaćanja kozmogonije, kao tek jedno od objašnjenja teoloških pitanja koje nudi i koja su ga na koncu došla glave.

Njegove su ideje smjesa usmene i pismene kulture, a Ginzburg im strpljivo traži izvore u raznim djelima koje je Menocchio čitao. Tumačenje kozmogonije, analogno nastanku crva iz sira, nije bilo ključno za njegovu presudu, ali je dobar primjer kako pismena kultura može djelovati i preoblikovati oralizam. Bila je to prva od niza hereza koje je punih stotinu i četiri dana Menocchio iznosio inkvizitorima, ponosan na originalnost svojih ideja, ali i pozivajući se (najčešće netočno) na izvore koji su ih potvrđivali.

Menocchio je dobro znao kako se pravi sir. On, doduše, nije mogao objasniti kako iz mlijeka nastaje sir, niti kako je moguće da se iz mrtve tvari začne život, odnosno crvi, ali je uzeo taj primjer, kojemu je sam nebrojeno puta svjedočio, kako bi objasnio jednako složeno pitanje nastanka Boga i anđela. Čitajući svoje knjige, u ovom slučaju *Supplementum supplementi delle croniche* isposnika Jacopa Filippa Forestija², Menocchio je pokušavao sam sebi prisposodobiti riječi i pojave koje nije razumio; ovdje je to bio "kaos". Ginzburg nam prenosi Menocchiovu izjavu sudu o spornom tumačenju:

"Ja sam rekao da je prema mom mišljenju i vjerovanju sve kaos...a ta je zapremnina tako idući napravila hrpu, baš kao što se sir napravi u mlijeku i u njemu su nastali crvi, a to su bili anđeli...a u tom je broju anđela bio i Bog također u isto vrijeme stvoren od te hrpe..."³

² Ginzburg, 1989, 97.

³ Ginzburg, 1989, 98.

Iz kaosa su spontanom rađanjem nastala prva živuća bića, anđeli i sam Bog, proizvedena prirodom⁴.

Učenje o tome da se živo biće spontano rađa od beživotnog, bilo je znanstveno objašnjenje sve do 17. stoljeća⁵, a opet, i Menocchiova vlastita analogija. Na tu ideju nije mogao utjecati udaljeni narod Kalmuka čiji je arhaični mit imao mnogo sličnih karakteristika. U ovome su se mitu u početku vremena morske vode pokrile najgušćim slojem, poput onog koji se oblikuje na mlijeku; iz morske se vode izronilo nešto slično pjenu pa se zgrušalo kao sir iz kojeg je poslije nastalo veliko mnoštvo crva, a ti su crvi postali ljudi, od kojih je najmoćniji i najmudriji bio Bog.⁶ Pastiri Altaja na sličan su način protumačili istu pojavu koju je zamijetio Menocchio.

Menocchio je bio posebna ličnost u svojem okružju, bio je pismen, neodoljivo samouvjeren i drzak, utoliko što se o svojim idejama nije libio raspravljati s crkvenim autoritetima. U skladu s time Carlo Ginzburg je svoj rad upravio više u pravcu razlika Menocchia i njegovih suvremenika, ali su i slaganja u mišljenju podjednako važna. Naime, pitanja na koja znanost još ne može ponuditi odgovora, kao i nedostatke u uzročno-posljedičnoj vezi, popunjava teologija, što je ujedno i razlog zašto su Menocchieve izjave religijske naravi. Pritom njegove ideje poprilično odudaraju od dogmi, ali su posve opravdane i nalikuju brojnim drugima koje u 16. stoljeću bujaju Europom. Ginzburg ih dovodi u vezu s anabaptistima, Kuranom, ali neposredno i s Giordanom Brunom:

“Ja mislim da su čitav svijet, to jest zrak, zemlja i sve ljepote ovog svijeta - Bog... jer kaže se da je čovjek oblikovan po slici i prilici Božjoj, a u čovjeku je zrak, zemlja i voda, pa iz toga slijedi da su zrak, vatra, zemlja i voda Bog.”⁷

Njegova izrazito panteistička tvrdnja kosi se s idejom *deus otiusa* koje zagovara Crkva, ali je u skladu s arhaičnim mitologijama i vjerovanjima, koje su se pak manifestirale u različitim narodnim običajima štovanja i darivanja mjesta u prirodi gdje su nekoć obitavali bogovi, a sad borave nadnaravna bića. Rijeka, deblo, planina, sve je u prirodi imalo svoje božanstvo, a svođenjem politeizma na monoteizam svi su se stopili u jednog boga koji postaje prisutan svuda, i koji jest sve. No, panteizam je u Crkvi našao ogorčenog protivnika. Poistovjećivanje Prirode s Bogom niječe već sama Knjiga Postanka: Priroda je podložna čovjeku, Adam je taj koji nadijeva imena, a imenovanje je preduvjet spoznaje. Četiri stotine godina prije de Saussurea ne postoji razlika između imena i predmeta koji se imenuje. Strukturalist Lévi-Strauss gradio je svoje teze izjednačavajući sustave mišljenja i jezika (kao znakovnih sistema). To ga je dovelo do zaključaka u čemu se razlikuju *divlja misao* Bororo Indijanaca i *pitoma misao* Europljanina. Primitivni narodi izravno koriste svijet oko sebe, biljke i životinje, kako bi mogli misliti, uvijek se služe konkretnim i ne dijele emocionalno od intelektualnog.⁸

Europa ranog novog vijeka, naravno, nije bila na razini Bororo Indijanaca, ali neke naznake mitskog mišljenja ipak postoje. Menocchio tako izjednačava kozmogoniju s prirodnim procesom sirenja i truljenja. Binarna opozicija sveto/profano, ključna za mitska društva, ovdje se iskazuje u srazu civilizacije i divlje prirode. Nerazdvajanje emocionalnog i inte-

⁴ Ibid, 103.

⁵ tzv. Redijevih pokusa u godini 1688.

⁶ Ginzburg, 1989, 104.

⁷ Ibid, 112.

⁸ Solar, 1998, 132.

lektualnog najviše se manifestira u fenomenu straha kojim se pozabavio Delumeau⁹. Strah izaziva Sotona, Vladar ovog svijeta¹⁰, nakon što je prognan s neba. Pripisivanje svega postojećeg Bogu nije bilo moguće jer se tako nikako ne bi mogla objasniti zlodjela Sotone i njegovih pomoćnica, vještica, kojima upravo on daje moć nad prirodom.

Panteizam

Panteizam je izravni nastavljač politeističke mitologije stare Europe i mediteranskog bazena. Robert Graves je u svom djelu *Grčki mitovi*, raščlanjujući mitove na miteme, dokazivao utjecaje bliskoistočnih mitologija na nastanak grčke mitologije.¹¹ Slično se odvijalo i na Sjeveru; utjecaji drugih mitologija strujali su i miješali vjerovanja, a u podlozi svih tih mitova očitovale se štovanje prirode. Ta su se stara vjerovanja miješala i s kršćanstvom na dvije razine. Prva je bila službena, iza nje je stajao autoritet Crkve, a ostvarivala se svetačkim legendama i mjestima ukazanja. Druga je bila bliža narodu, prešutno tolerirana ili pak strogo proganjana, ovisno o silini kojom je eruptirala među seljaštvom. Stari se kultovi nisu dali lako iskorijeniti. Njihove tragove nalazimo u Ivanjskim krijesovima, običaju kićenja majskog drvca ili pak božićne jelke, u karnevalu. Junak iz antike Perzej biva izravno transformiran u kršćanskog sveca Jurja, baš kao što će i germanska boginja vatre i plodnosti Birgita postati sveticom. Luperkalije, pastirski blagdan u čast Fauna zaštitnika stada od zvijeri, za kojeg su vučici kao simbolizacije Romula i Rema šibali jarećim kožama prolaznike oko rimskog Palatina, naročito žene radi pročišćenja i plodnosti, održao se ponegdje u Europi sve do modernog doba, primjerice u Hildesheimu, u Njemačkoj.¹² Iz sličnih se narodnih svetkovina rodio karneval koji je nekoć označavao prijelazno razdoblje, tjeranje duhova zime i pripremanje za dolazak proljeća, dok danas ima vrijednost posljednjih ludorija prije Korizme. Jednako kao što narodna kultura prodire u službeno učenje kršćanstva i mijenja ga, proces je tekao i drugim smjerom. U jednoj su islandskoj bajci vile nastale tako što je Eva prikazala Bogu samo čistu djecu, dok je neoprane skrila od njega pa su ova ostala skrivena i od čovječjeg pogleda.¹³ U Devonu se za Pixiese smatra da su duše nekršćene djece, a za Irce i danas mnogo znači legendaran susret Ossiana i sv. Patricka¹⁴. Lakoća kojom kršćanstvo prihvaća i izvorno nekršćanske elemente nije sačuvana samo u vilinskim pričama. Kelti i Germani svoje su kultove slavili u svetim šumama¹⁵, hrastovim gajevima¹⁶, a pokršćavanje je najlakše teklo tamo gdje misionari sv. Kolumban i sv. Brigita grade samostane uz gajeve koje ne sijeku. Vino i vinova loza važni su u kršćanskim obredima, no tek je Drugim koncilom u Kostantinopolu 691. godine zabranjeno klicanje Dionizijeva imena prilikom tiještenja grožđa.¹⁷ Nar, Herin atribut, sada se pak nadaže u ruke Madoni.

U ranom novom vijeku imena svih tih bogova ne primjenjuju se više uz radnje koje se obavljaju. Bogovi su izgubili ime, ali kult još živi i tumači se unutar kršćanstva. Nižu se stoljeća ratova, seljačkih pobuna, epidemija, nerodice i gladi, a za sve se to traži krivac. S jedne strane stoji prikaz Lucifera kao buntovnika protiv Boga, na kojeg se pozivaju i kler

⁹ Usp. Jean Delumeau [Žan Delimo], *Greh i Strah. Stvaranje osećaja krivice na Zapadu od XIV do XVIII veka*, Književna zajednica Novog Sada - Dnevnik, Novi Sad, 1986. i *Strah na Zapadu (od XIV do XVIII veka)*. *Opsednuti grad*, Književna zajednica Novog Sada - Dnevnik, Novi Sad, 1987.

¹⁰ Michlet, 2003, 22.

¹¹ Graves, Robert. *Grčki mitovi*, CID-Nova, Zagreb, 2003.

¹² Visković, 2001, 481.

¹³ Fraud, 1980, 5.

¹⁴ Ibid, 29.

¹⁵ Visković, 2001, 359.

¹⁶ Ibid, 369.

¹⁷ Ibid, 379.

i plemstvo u svom pravu na vlast. Prvi buntovnik postaje idealom apatičnog seljaštva koje želi promjene, makar i na razini vjere. Kršćanstvo postaje dualistička religija jer Crkva priznaje Sotonu za ravnopravnog rivala, i naviješta mu borbu, udarajući po onima nad kojima posjeduje moć, njegovim slugama. Iz smjese narodnih vjerovanja i službenih doktrina Crkve rodit će se razlog zbog kojeg su prosvjetitelji srednji vijek nazivali mračnim. Izravni pokretač svega bio je strah, duboko utemeljen u vještichjoj histeriji.

Šuma

U zbilji i u legendama srednjega vijeka šuma je bila sveprisutna.¹⁸ U legendama je to Merlinova, Viviannina šuma Brocelijan, šervudska šuma Robina Hooda; u bajkama u njoj živi baba Jaga ili baba Roga. Sve šume imaju iste stanovnike, buntovnike. Bez obzira radi li se o buntu protiv kršćanstva ili društva, šuma je ta koja im daje utočište, hranu i zaklon. Za šumu i u šumi ne vrijede zakoni, onaj društveni poredak kao izvan nje. Ona se izjednačava s divljaštvom, opasnošću i tamom. Na to nas možda i upućuje etimologija riječi selvaggio, sauvage, savage (divlje od sylv - šuma).¹⁹ Danteov ulaz u pakao nalazi se u šumi, baš kao što opasnost za Ivicu i Maricu te Crvenkapicu vrebka kad se upute sami kroz šumu.

U ranom novom vijeku šume su zapremale mnogo veći prostor no danas. Znakovit je primjer Britanskog otočja: engleske šume koje je opisivao Strabon prekrivale su cijelu zemlju, u 16. stoljeću samo 16 % otoka, a danas ne više od 6% teritorija Engleske.²⁰ U Anadoliji se krčenje vršilo toliko snažno da je s antičkih 70% opalo na današnjih 13% područja²¹, a od Rajne prema Istoku kroz čitavu Njemačku i Poljsku pa sve do Rusije prostirala se u Cezarovo doba golema hrastovo-bukova šuma Hercinija, biološka zapreka širenja Rimskog Carstva.²² Početkom 16. stoljeća, okretanjem trgovine prema Zapadu počelo je i sustavno eksploatiranje drvene mase za gradnju brodova, a da pritom ne nestaje i strah od šume, ili pak, s druge strane, njena idealizacija. Posebice će romantičari znati cijeniti divlju netaknutu prirodu, makar i njihovi prethodnici Tasso i Gundulić smatraju šumu jednako tajanstvenom i slobodnom kao i srednjovjekovne predaje.

Teoretski, šuma pripada feudalcu ili vladaru. Seljaci nemaju pravo lova, a krivolovci mogu riskirati i život ako ih uhvate. No, jedno je bilo izaći na kraj s izglednijim seljakom koji vrijeda feudalčevo pravo kako bi prehranio obitelj, a drugo s organiziranom skupinom odmetnika koja je u zbilji bila daleko od Hoodovih *veseljaka*. Opasnosti koje krije šuma bile su stvarne; vukova, risova i medvjeda bilo je mnogo više nego danas, kada su uostalom i zaštićeni, pa ih je glad učinila smjelima u svojim napadima. Francuska još pamti gevaudonsku zvijer i vuka koji je haračio predgrađima Pariza u 17. stoljeću. Razbojnici, odnosno hajduci, predstavljali su opasnost na šumskim putovima svakom tko je nešto posjedovao, a otuda popularnost tih družbi, budući da se seljaci nisu smatrali izravno ugroženima. Šuma je bila mračna, ponekad za shvaćanje seljana i beskrajna, tajanstvena i sveprisutna. Bila je idealna za naseljavanje bićima iz mašte ili ukorijenjena praznovjerja. Vjerovanje u nadnaravne sile bilo je vrlo živo, a vještica kao njegov izravan produkt bila je istovremeno i krvnik i žrtva.

¹⁸ Visković, 399.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid, 696.

²¹ Ibid, 694.

²² Ibid.

Vještica

Jedan od najstarijih likova bajki bila je vještica. Prisutna je diljem Europe, Propp posvećuje cijelu studiju bajke tezi da je vještica ostatak matrijarhata²³, kada se žena smatrala gospodaricom zvijeri, izvorom plodnosti, majkom života. U bajkama ona je izvorno pozitivan lik jer daruje junaka ili ga upućuje na pravi put. Njoj su poznata sva znanja jer je svećenica prirode. Kršćanstvo tu sliku iskrivljava; u njegovom tumačenju žena je izravan povod prvom grijehu, što redefinira i njen odnos s prirodom. Svećenica tako postaje vješticom, no i nadalje se skriva u šumi. Kako vještičje ludilo uzima maha, inkvizitori će je nalaziti u selima, u gradu, unutar zidina samostana. Više neće biti važna njena dob (starica) niti ljepota (iako i ljepota može biti u službi đavla). Ukidaju se sve spolne, dobne i staleške razlike pa vještica može biti bilo tko. Ali i dalje je važna njena veza s prirodom. Ona proizvodi tuču pušuci u vražji mijeh iz kojeg nastaju oblaci, i baja "tuča bila tuča buš", maže se mašću koja joj pomaže poletjeti, pretvara se u životinje, krade kravi mlijeko i kvari usjeve.²⁴ Tu moć daje joj Đavao, što je i najčešće priznanje, iznuđeno mukama vještica. Budući da čara, ona poznaje koja su bilja ljekovita i za što su najbolja, ali i što je otrov. Njeni su čarobni napici na bazi bilja, ali ima i nevjerojatnih sastavaka za koje su potrebne ljudske žrtve. U narodu su vještice omražene, ali često je odlazak njima posljednji čin očaja nakon što su već sve druge opcije isprobane. Time se vještica u Michletovoj priči postavlja uz Židova, tipiziranog lika škrtog lihvara, koji je također posljednji izlaz. Vještičje ludilo i antisemitizam idu ruku pod ruku, osnaženi riječju Crkve i politikom države. Iza svega onog za što je vještica kadra stoji natprirodna moć. Seljaci nisu mogli objasniti kako nastaje grad kao prirodni fenomen niti zašto tuča pogađa samo neka polja, a ne cijeli kraj. Halucinogena svojstva nekih biljaka ili gljiva (*amanita muscaria*) bila su im poznata samo kao efekti, ne kao objašnjenja. I ostala obilježja vještice kao štetočine usko su vezana za život na selu i bijedu koju je taj način života nosio sa sobom. Nerazvijena zemljoradnja, ovisnost o plodnosti usjeva, česta nerodica, glad i bolesti, tako su u vještici našli krivca. Panteizam nije bio moguć. Vještičin sudrug mogao je biti jedino Sotona kojega kao ženinog savjetnika nalazimo već u Edenu. Kršćanstvo, doduše, prakticira oprost od prvog grijeha sakramentom krštenja, ali ženi on nije mnogo pomogao. Eva se nije iskazala svojim prvim savjetom Adamu i, gurnuta u stranu povijesti, ostala je podložna Sotoninim savjetima. Takvo shvaćanje žene moralo se uskladiti sa starim vjerovanjima - vještica je ostala biće prirode, ali sama neprirodna. I dok je za seljake uklanjanje vještica bio zadatak više nalik uklanjanju štetočine iz vlastitog vrta, viši slojevi shvatili su borbu protiv Đavla vrlo osobno. Za njih su bili važniji erotski motivi - sotonističke orgije, opsjednutost i ljubavne čini. Bogataši su sanjarili o ljubavi, siromašni o obilju. U 15. stoljeću kada nastaje "malj za vještice", vještičja histerija se institucionalizira.

Uzroci vještičje histerije

Rani novi vijek obilježen je seoskim bunama. Izbijaju diljem Europe, guše se u krvi, iako ih podjednako osuđuju i Luther i papa. Seljaci se bore protiv poretka pa Michlet u tome vidi razlog nastanka sotonizma. No, činjenica je da i usred tih pobuna, vještica s obje strane i dalje budi strah. Čak niti protestanti, u svom naporu za povratak Bibliji i lišavanju vjere praznovjerja, ne odustaju od progona vještica. Vještičje je ludilo poprimilo masovne razmjere zbog više razloga. Naime, bilo je lakše izaći na kraj s narodnim bunama, ako se moglo ustanoviti da su u njih umiješani đavolji prsti. Lakše je bilo heretike poslati na

²³ Vladimir Propp, *Historijski korijeni bajke*, Svjetlost, Sarajevo, 1990.

²⁴ Jurišić, 2003, 325.

lomaču, ako su oni prethodno bili izjednačeni s vješcima. Poslije je i samoj Crkvi bilo lakše svoje raskalašene svećenike prikazati kao čarobnjake, nego javno priznati nemoral i razvrat koji je vladao u samostanima.²⁵ Ti razlozi postaju puno važniji od onih zbog kojih je nastalo poimanje vještice kao prirodne štetočine. Ubrzo se narodnim vidaricama pridružuju seljanke, pa građanke i plemkinje; dovoljna je bila ljubomora ili zavist, kao u slučaju zagrebačke kramarice Cindekoviće u 18. stoljeću. U Habsburškoj Monarhiji posljednji se službeni procesi vode za Marije Terezije, ali narodni linč trajao je i dalje. Godine 1749. pogubljena je posljednja vještica u Wurzburgu, a 1793. ista je sudbina snašla još jednu ženu u poznanskom kraju u Poljskoj.²⁶

Zaključak

Čovjekov stav prema prirodi mijenjao se tijekom dugih razdoblja povijesti. Ovdje je prednost dana europskom prostoru u ranom novom vijeku, prostoru koji je bio izuzetno dinamičan u oba svoja sloja - oralnoj i pismenoj kulturi, koje su međusobno djelovale jedna na drugu. Iz starih kultova, duboko ukorijenjenih u usmenu kulturu potjecalo je štovanje prirode, ali i strah od njene nepredvidivosti i tajanstvenosti. Taj strah stopio se s kršćanskim svjetonazorima svijeta, kao mjesta gdje su podjednako prisutni i sveci i demoni, mješta vječne bitke Crkve i Sotone.

To izrazito dualističko načelo isključivalo je panteizam - shvaćanje da je sve Bog, da je priroda istovjetna s Bogom. Menocchio, furlanski mlinar iz 16. stoljeća, prethodio je tako Giordanu Brunu, a oba shvaćanja, proistekla iz oralizma, odnosno filozofije, završila su istim krajem - lomačom.

Miješanje starih vjerovanja i kršćanske dogmatike urodilo je još jednim fenomenom - vještichjom hysterijom. Izravno proistekla iz usmene kulture, vještica gubi pozitivne karakteristike vidarice i pomoćnice seljaka pa postaje družbenicom Sotone. Razlika u shvaćanju seljaka i viših slojeva bila je u tome da se za seljake predodžba vještice veže uz nanošenje štete u poljoprivredi i domaćinstvu, dok je viši slojevi shvaćaju kao Sotoninu ljubavnicu, sposobnu baciti ljubavne čini i vršiti zlodjela. Vještica na taj način postaje krivac i za nerodicu, sušu, tuču, glad, ali i za opscenost, opsjednutost i čarolije kojima sve to postiže. Način na koji rani novi vijek doživljava prirodu može se pratiti i promatranjem reakcija na panteizam i vještice. Shvaćanjem se prirodnih nepogoda ili posljedica gladi, siromaštva i bijede kao djela Sotone i njegovih pomoćnica, oslikava i kako čovjek doživljava prirodu. S jedne strane *homo faber* neumorno krči šume, gradi brodove, vrši melioraciju tla, otkriva nove svjetove, ali s druge strane priroda ne gubi magičnu moć. Ona je i dalje opasna, divlja i tajanstvena, bez obzira kriju li se u njoj razbojnici ili vještica.

Literatura

Mircea Eliade, *Mit i zbilja*, (prevele s francuskog Mirna Cvitan & Ljerka Mifka), Matica hrvatska, Zagreb, 1970.

Brain Fraud & Alan Lee, *Vile i vilenjaci*, (prevela s engleskog Ljiljana Stanić) "Jugoslavija" - Otokar Keršovani, Beograd - Rijeka, 1980.

Carlo Ginzburg, *Sir i crvi. Kozmos jednog mlinara iz 16. stoljeća*, (preveo s talijanskog Franco Čale), Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1989.

Robert Graves, *Grčki mitovi*, (prevela s engleskog Ana Luketina), CID-Nova, Zagreb, 2003.

²⁵ Michlet, 2003, 313.

²⁶ Jurišić, 2003, 330.

Ivan Jurišić, "Progoni vještica u hrvatskim zemljama" u Jules Michlet, *Vještica*, 2003, 317-330.

Michlet, *Vještica*, (preveo s francuskog Ivan Jurišić), Slovo, Zagreb, 2003.

Vladimir Propp, *Historijski korijeni bajke*, Svjetlost, Sarajevo, 1990.

Milivoj Solar, *Edipova braća i sinovi*, Naprijed, Zagreb, 1998.

Nikola Visković, *Stablo & čovjek*, Antibarbarus, Split, 2001.

PRO TEMPORE
časopis studenata povijesti

Zagreb, 2005.

Pro tempore
Časopis studenata povijesti
godina II., broj 2., Zagreb, 2005.

Glavna i odgovorna urednica
Maja Crnjac

Uredništvo
Ivan Basić, Maja Blažek, Maja Crnjac, Ivan Dujmić, Goran Miljan, Maja Miovec, Tin Pongrac,
Jasmina Skočilić, Iva Žutić

Naslovnica
Jasmina Skočilić

Prijelom i grafička obrada
Robert Borenić

Lektura
Maja Blažek, Maja Crnjac

Korektura
Maja Crnjac

Izdavač
ISHA Zagreb - Klub studenata povijesti

Tisak
Tiskano u 500 primjeraka

Izdanje časopisa ostvareno uz novčanu potporu Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu.

Pro tempore, časopis studenata povijesti, objavljuje članke i rasprave, seminarske i diplomske
radove iz povijesti i srodnih disciplina, referate sa stručnih skupova, pregledne članke, recenzije i
prikaze, izvješća sa znanstvenih skupova (kronike) i historiografske znanstvene bibliografije.
Izlazi dva puta godišnje.

Adresa uredništva: ISHA Zagreb - Klub studenata povijesti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

Uredništvo prima stranke četvrtkom od 16 do 17 sati u prostoriji Saveza studentski udruga (A-015)
na Filozofskom fakultetu ili istoga dana na tjednim sastancima Kluba ISHA-e od 18 sati u C-014.

Srdačno zahvaljujemo izdavačkoj kući *Profil International* na susretljivosti i financijskoj
potpori u tiskanju ovog broja.